

УДК 340.5

Тюріна Оксана Володимирівна –
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії держави
і права Національної академії
внутрішніх справ

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

Висвітлено окремі аспекти сучасного етапу розвитку порівняльного правознавства, його предмета й потенційних можливостей як юридичної науки.

Ключові слова: порівняльне правознавство; національна правова система; правовий простір; гуманізація; загальносоціальне – регіональне – унікальне.

Раскрыты отдельные аспекты современного этапа развития сравнительного правоведения, его предмета и потенциальных возможностей как юридической науки.

Ключевые слова: сравнительное правоведение; национальная правовая система; правовое пространство; гуманизация; общесоциальное – региональное – уникальное.

Процес пізнання права та правової дійсності людського існування триває здавна й донині. Щоб постійно прогресувати й адекватно реалізовувати ідеали справедливості, право повинно бути пізнавальним, завжди функціонувати у формі правового пізнання. Процес пізнання права, дослідження державно-правових явищ, розв'язання державно-правових проблем за різних періодів розвитку юридичних знань нерозривно пов'язаний із використанням порівняння як пізнавальної операції співставлення, що сприяє накопиченню нового знання. Тому особливим явищем для юриспруденції є формування порівняльної сфери наукових знань, що згодом виокремилася в порівняльне правознавство.

Для сучасного стану розвитку порівняльного правознавства характерною є підвищена зацікавленість наукової та викладацької громадськості як вітчизняної, так і зарубіжної, відносно його власної ідентичності як юридичної науки, наукової спеціальності та навчальної дисципліни, що й зумовлює актуальність наукової статті. Метою дослідження є з'ясування якостей і потенційно можливих напрямів розвитку порівняльного правознавства на сучасному етапі.

Питанням порівняльного правознавства присвятили чимало праць вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: В. Батлер, Х. Бехруз, О. Л. Бигич, С. Варга, М. А. Дамірлі, О. В. Кресін, В. І. Лафітський, О. М. Лисенко, М. М. Марченко, В. В. Оксамитний, Н. М. Оніщенко, К. Осаке, А. Х. Саїдов, О. Ю. Саломатін, О. Ф. Скакун, О. Д. Тихомиров, Ю. О. Тихомиров, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova та ін.

Порівняльне правознавство пройшло складний історичний шлях свого формування, становлення й розвитку. Більшість науковців схильні вважати, що воно інституалізувалося саме в період ХІХ ст., що було зумовлено економічними, суспільно-політичними та правовими процесами тогочасного суспільства, які потребували відповідної реакції з боку науки, зокрема формування порівняльного правознавства як специфічної сфери наукових знань. Цьому передувало поступове накопичення предметно-методологічних знань у сфері порівняльно-правових досліджень.

Протягом понад двох століть свого існування порівняльне правознавство в межах юридичної науки, крім виміру наукового методу, способу вирішення науково-практичних завдань, набуло ознак систематизованої сфери наукових знань із власною понятійно-предметною, теоретико-методологічною та концептуальною ідентичністю.

Сприйняття порівняльного правознавства як багатогранного явища останніми роками почало домінувати. Порівняльне правознавство як науковий метод дає змогу виявляти спільне й особливе в правовому розвитку, як юридична наука – узагальнює та систематизує наукові знання щодо правового простору світу в його історичному розвитку й багатогранності, як навчальна дисципліна – дає знання про головні закономірності функціонування та розвитку правової дійсності суспільства в їх схожості й відмінності.

Незважаючи на тривалий історичний розвиток, визнання порівняльного правознавства як самостійної юридичної науки на сьогодні залишається дискусійним питанням, хоча його й вирішують більшість учених позитивно на користь визнання самостійного дисциплінарного статусу порівняльного правознавства. Водночас прихильники такої позиції, зокрема вітчизняні компаративісти, пропонують різні підходи до аргументування власних позицій. Так, О. Д. Тихомиров виділяє декілька систем «координат» або «форматів» для визначення природи, місця та ролі юридичної компаративістики в структурі юридичної науки, зокрема вирішення питання щодо предметності або методологічності природи юридичної компаративістики як наукової дисципліни; окреслення сфери проблемних наукових досліджень, заснованих на компаративному підході, та досліджень із систематизації компаративних правових знань; просторова й

темпоральна системи «координат», орієнтовані на розуміння юридичної компаративістики в просторовому та часовому просторі [1]. О. Ф. Скаун пропонує кваліфікувати порівняльне правознавство як наукову дисципліну через його метатеорію як рівень самопізнання науки, розкриття загальних теоретичних питань про об'єкт і предмет цієї дисципліни, закономірностей становлення, мети й завдань, функцій, методології тощо [2]. О. М. Лисенко наголошує на необхідності чіткого визначення предмета порівняльного правознавства з його відмежуванням від предметів суміжних юридичних наук, що дасть змогу закріпити його в статусі самостійної юридичної науки і, відповідно, виокремити правознавство як окремий напрям наукової спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень [3]. Предмет порівняльного правознавства вітчизняні науковці визначають із позиції двох аспектів: 1) у практико-прикладному аспекті – як комплекс проблем, процесів, що відбуваються в державно-правовій сфері та потребують порівняльного дослідження для досягнення конкретного правового результату, а також коло об'єктів порівняльного правознавства в їх безпосередній взаємодії з порівняльно-правовою метою цього дослідження; 2) у суто науковому – як розроблення методології та методики порівняльного правознавства, а також дослідження на цій основі загальних принципів і закономірностей виникнення, функціонування й розвитку різних правових систем [4, с. 145].

Один із видатних дослідників порівняльного правознавства – російський учений А. Х. Саїдов визначає предмет науки порівняльного правознавства як автономне вивчення зарубіжного (іноземного) права на рівні правових систем загалом, а також окремих галузей права й головних правових інститутів з метою створення юридичної географії світу [5, с. 27]. Як зазначає російський науковець В. І. Лафітський, підґрунтям порівняльного правознавства як наукового напрямку є знання про право інших держав або складових частин однієї держави. Їх співставлення й сприяє становленню порівняльного правознавства, що існує в таких формах:

загальне порівняльне правознавство (вивчає правовий простір світу, типологію, класифікацію, загальні й особливі риси, а також тенденції розвитку національних правових систем);

історичне порівняльне правознавство (розкриває різноманітність форм історичного розвитку права);

інституційне порівняльне правознавство (описує складові (компоненти) права – правові галузі, інститути й норми);

функціональне порівняльне правознавство (здійснює аналіз практики застосування законодавчих та інших норм права);

практичне порівняльне правознавство (використовується з метою вдосконалення правотворчої й правозастосовної практики, уніфікації та рецепції права, з'ясування правових конструкцій і дефініцій, застосування в судах норм іноземного права) [6, с. 86].

Предметом дослідження загальної теорії порівняльного правознавства російський учений-компаративіст М. М. Марченко вважає загальні принципи й закономірності виникнення, становлення та розвитку різних правових систем, що розглядаються в порівнянні [7, с. 109].

На думку вітчизняних науковців О. І. Харитонової та Є. О. Харитонова, предмет компаративістики може бути диференційованим і залежати від мети дослідження, галузі права, інституту чи інших елементів правових систем, що порівнюються [8, с. 10]. М. А. Дамірлі серед критеріїв науковості порівняльного правознавства виділяє онтологічні, гносеологічні та інституціонально-організаційні [9]. Х. Бехруз зазначає, що порівняльне правознавство як наука зазнає трансформації та перебуває в стані самоідентифікації, що зумовлено, передусім, необхідністю визначення його місця в системі юридичних наук. Порівняльне правознавство сприяє розгляду правової системи як явища, що безпосередньо залежить від особливостей різних суспільств та дає змогу підкреслити зв'язок правових явищ, відображених у правовій системі, з такими складовими соціальної структури суспільства, як релігія, культура, мораль, політика, традиція, ідеологія тощо [10].

Н. М. Оніщенко, визнаючи порівняльне правознавство юридичною наукою, пропонує поєднати його з порівняльним державознавством, виокремивши порівняльне праводержавознавство [11]. Це надасть можливість комплексно досліджувати державно-правові системи різних країн у їх співставленні, тим більше, що порівняльне пізнання національних правових систем тісно переплітається з розглядом як форм різних держав світу, так і відповідних суспільно-державних проблем, процесів в окремих країнах світу, певних регіонах та світовому співтоваристві загалом. Водночас інтенсивного розвитку на сучасному етапі набувають порівняльна політологія й порівняльна соціологія як наукові напрями, що могли б бути корисними відносно заповнення з них відповідних знань, підходів, методик тощо для формування порівняльного праводержавознавства. Крім цього, ідея щодо виділення цього напрямку, можливо, сприятиме формуванню нової наукової спеціальності саме в такому форматі, що відкриє нові обрії для розвитку всієї юридичної науки. Проте, урахувавши, що власне порівняльне правознавство нині перебуває ще на етапі свого становлення в системі юридичних наук, а отже, означене низкою відповідних методологічних та методичних проблем, ця ідея має прогресивно-перспективний характер.

Питання щодо виокремлення порівняльного правознавства як наукової спеціальності із захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата й доктора наук також має дискусійний характер. Базовий проект паспорта спеціальності було розроблено й обговорено в 2006 р., повторно переглянуто в 2010 р., унаслідок чого документ зазнав певних змін у межах альтернативних варіантів, які запропонували вчені, що свідчить про тривалість та значущість цього процесу для розвитку як порівняльного правознавства, так і всієї системи юридичних знань загалом.

Порівняльне правознавство як навчальна дисципліна на сьогодні є необхідним компонентом юридичної освіти, що перебуває водночас на стадії свого становлення відносно змістового наповнення відповідних навчальних програм, визначення місця та навіть термінологічної назви в системі юридичних навчальних дисциплін. Така ситуація ускладнюється дискусуванням щодо предмета й статусу порівняльного правознавства як юридичної науки.

У межах порівняльного правознавства та завдяки йому правові системи одних держав порівнюються з правовими системами інших. Так, з одного боку, юридична компаративістика передбачає оперування такими категоріями, як порівняння та порівняльно-правовий метод, а з іншого – вивчення правових систем та їх складових, що тісно пов'язані з політичними, соціальними, культурними й іншими аспектами функціонування права в об'єктивно існуючому національному, міжнародному та загальносоціальному контексті.

Право набуває виміру в межах певної правової системи, правової сім'ї й на рівні всього світового співтовариства. Просторовий вимір права водночас має масштаб свого поширення, що передбачає певну сферу суспільних відносин і термінологічно позначається як правовий простір. Саме в межах правового простору право реалізує своє головне призначення – регулювання суспільних відносин, особливості якого зумовлені як національною правовою доктриною, так і державною організацією певного суспільства, що має відповідну соціальну структуру, власний генезис формування та розвитку, територіально-географічні умови функціонування, певний рівень економічних потреб, культурні особливості тощо. Особливості нації та національної психології, менталітету завжди позначаються на характері світогляду, способах пізнання світу й практичної активності в ньому, зрештою визначаючи характер певної національної правової системи. Таким чином, існування світового правового простору як єдиного масштабу реалізації загальної мети – регулювання (упорядкування) суспільних відносин, що є як потребою, так і

всесвітнім благом для людського соціуму, ґрунтується на історичному розвитку права, а також сучасних формах і змісті його виміру.

Спільність мети зумовлює наявність єдиних цінностей для всіх правових систем. За всіх часів для людства було й залишається необхідним та важливим збереження миру, продовження роду, захист духовної спадщини, соціальної пам'яті людства, тобто все те, що визначають природні закони суспільного існування. Єдиними були й залишаються засоби правового впливу, безпосередньо правового регулювання, а саме: заборона, дозвіл, зобов'язання, визнання, стимулювання, заохочення, покарання тощо. Такі засоби можуть різнитися за їх формалізацією в різних правових системах, але за змістом усі вони передбачають, передусім, здійснення регулюючого впливу на суспільні відносини, учасником яких є певний суб'єкт (індивідуальний чи колективний), а отже, впливу на поведінку суб'єкта. У переважній більшості правових систем центральним суб'єктом правових відносин постає індивід, фізична особа, що в правовому полі на рівні наукового пізнання та нормативного визначення вважається узагальненим та усередненим носієм певних можливостей і зобов'язань.

Здійснений аналіз предмета порівняльного правознавства як юридичної науки дає можливість стверджувати, що об'єктами порівняльно-правових досліджень є різноманітні правові явища – від норми права до правової системи (правової сім'ї). Водночас право, як загальносоціальне, так і позитивне, а також похідні правові явища, передбачають своїм сутнісним завданням визначення індивідуальної свободи людини як запоруки регулювання й охорони суспільних відносин. Саме в межах порівняльного правознавства в процесі виявлення спільного та відмінного є можливість виокремлювати те, що свідчить про унікальність правових явищ, з одного боку, та їх узагальненість – з іншого. Це може визначати й відповідні порівняльно-правові дослідження антропологічного спрямування, у межах яких людина як *homo iuridicus* постає центральною постаттю порівняльного пізнання в розумінні її не як усередненого суб'єкта відносин, а як істоти, життєдіяльність якої відбувається в повсякденності.

Повсякденність як дослідницька сфера міждисциплінарних наукових розвідок була проблематизована відносно недавно, проте в її осмисленні намічено певні напрями, методологічні підходи, розроблено деякі поняття, виокремлено проблеми, що мають методологічне значення для компаративного праворозуміння. Так, повсякденність є очевидною реальністю, такою, що не потребує доказів, перевірок і підтверджень; вона створюється й змінюється під впливом не тільки макро- і мезорівнів соціально-культурного життя, а й, насамперед,

життєдіяльністю, поведінкою людей, у яких тенденції більш високого рівня виявляються в опосередкованому безпосереднім життям людини, її свідомістю, умовами побуту вигляді. Правові, соціальні, політичні, культурні й інші явища походять із повсякденності, у реальній життєдіяльності, а переходячи в інші площини, відносно незалежні від її форми існування, впливають на повсякденність, певним чином змінюють її. В «одиницях» повсякденності – конкретних життєвих ситуаціях – відображається через «присутність або відсутність» уся сукупність наявних нині соціальних, природних, технічних, релігійних, правових, політичних та інших явищ, процесів, подій. Повсякденності «взагалі» в реальності не існує, вона завжди конкретна, має географічні (просторові) та історичні (часові), суб'єктні й об'єктні координати, що прив'язують її не тільки до соціальних, культурних, політичних, правових просторів, а й фізичного простору, астрономічного й біологічного часу, об'єктного світу (світу речей) [12].

Виявлення специфічних ознак у правових порівняннях, об'єктом яких є людина як *homo juridicus* у межах повсякденності, яку можна сприймати як фон (атмосферу), що впливає на людину, визначає її поведінку, а також як те, що здатне зазнавати впливу з боку людини, і особливо людини як *homo juridicus*, може надати можливість якісно повному осмислити унікальне – регіональне – загальносоціальне. Зазначене дає змогу окреслити новий вимір розвитку порівняльно-правових досліджень і загалом порівняльного правознавства, за якого антропологічна спрямованість порівняльно-правових досліджень буде сприяти гуманізації порівняльного правознавства.

Отже, за наявності методологічної можливості, маючи на меті виявлення спільного й відмінного в різних національних правових системах, порівняльне правознавство відкриває пізнавальні обрії в трьох просторових вимірах: загальнолюдському (універсальному) – регіональному (особливому) – унікальному (одиничному). Завдяки цьому порівняльне правознавство досліджує геоправовий простір в усіх його вимірах, зокрема як на діахронному, так і на синхронному рівнях.

Сучасному етапу існування порівняльного правознавства властиві актуалізація, інтенсивність і різноаспектність напрямів його розвитку. Актуалізація розвитку порівняльного правознавства визначається, передусім, глобалізаційними та регіональними процесами в сучасній правовій сфері; інтенсивність пов'язана з потребою пізнання загальносвітових, регіональних та унікальних тенденцій і закономірностей розвитку права й правового регулювання; різноаспектність зумовлена необхідністю пошуку відповідей на виклики сучасності та усвідомленням науковою громадськістю потреби пізнання права в усій його багатовимірності, а також

вирішення проблем процесу правового регулювання як на національному, так і на міждержавному та міжнародному рівнях. Беззаперечно, ціннісний науковий і навчальний потенціал порівняльного правознавства є необхідним для сучасного етапу правової науки, адже збагачує та розширює її можливості. Водночас воно вимагає пізнання сутності власне порівняльного правознавства з метою ефективного його розвитку для вирішення нагальних потреб правового сьогодення та майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика как научная специальность, научная и учебная дисциплины / А. Д. Тихомиров // Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання : [зб. наук. пр. і навч.-метод. матеріалів] / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка ; упоряд. О. В. Кресін. – К. : ВДК Ун-ту «Україна», 2011. – С. 10–21.
2. Скакун О. Ф. Метатеория общего сравнительного правоведения как научной и учебной дисциплины / О. Ф. Скакун // Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання : [зб. наук. пр. і навч.-метод. матеріалів] / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка ; упоряд. О. В. Кресін. – К. : ВДК Ун-ту «Україна», 2011. – С. 22–29.
3. Лисенко О. М. Місце порівняльного правознавства в номенклатурі спеціальностей для захисту дисертацій / О. М. Лисенко // Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання : [зб. наук. пр. і навч.-метод. матеріалів] / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка ; упоряд. О. В. Кресін. – К. : ВДК Ун-ту «Україна», 2011. – С. 63–71.
4. Бигич О. Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Бигич Олена Леонідівна. – К., 2002. – 208 с.
5. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение / А. Х. Саидов. – М. : Юристъ, 2007. – 509 с.
6. Лафитский В. И. Сравнительное правоведение в образах права : [в 2 т.] / В. И. Лафитский. – Т. 1. – М. : Статут, 2010. – 429 с.
7. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть : [учеб. для юрид. вузов] / М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 2001. – 560 с.
8. Харитонов О. І. Порівняльне право Європи : [пособ.] / О. І. Харитонов, Є. О. Харитонов. – Х. : Одіссей, 2002. – 292 с.

9. Дамирли М. А. Сравнительное правоведение в поисках собственной идентичности : [лекция] / М. А. Дамирли. – К. ; Львов : ЗУКЦ, 2012. – Вып. 28.

10. Бехруз Х. Роль учебной дисциплины «сравнительное правоведение» в профессиональной подготовке современных юристов / Х. Бехруз // Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання : [зб. наук. пр. і навч.-метод. матеріалів] / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка ; упоряд. О. В. Кресін. – К. : ВДК Ун-ту «Україна», 2011. – С. 88–98.

11. Оніщенко Н. М. Деякі аспекти методики викладання порівняльно-правових дисциплін / Н. М. Оніщенко // Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання : [зб. наук. пр. і навч.-метод. матеріалів] / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка ; упоряд. О. В. Кресін. – К. : ВДК Ун-ту «Україна», 2011. – С. 110–119.

12. Тихомиров О. Д. Філософські та методологічні аспекти компаративного підходу до праворозуміння [Електронний ресурс] / О. Д. Тихомиров. – Режим доступу : <http://Info-Pressa.com>.